

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.29>

## ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЇЇ

**Берднік І.В.,**

доктор юридичних наук, доцент, професор  
кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін  
Національного університету «Чернігівська політехніка»,  
<https://orcid.org/0000-0003-2672-2864>

**Беребенець К.А.,**

студентка групи ПД-181  
Національного університету «Чернігівська політехніка»

**Берднік І.В., Беребенець К.А. Особливості віктимності неповнолітніх та шляхи запобігання їй.**

У статті розглядаються такі поняття, як «віктимність», «віктимологічна профілактика». Стаття присвячена особливостям віктимності неповнолітніх у механізмі злочинної поведінки.

Метою статті є дослідження особливостей віктимності неповнолітніх та визначення шляхів її запобігання. Автори пропонують власну класифікацію джерел підвищеної віктимності неповнолітніх. Особлива увага приділяється визначенню детермінантів, що сприяють віктимізації неповнолітніх. Аналіз віктимності неповнолітніх та її складових дав змогу авторам розкрити характерні особливості особистості неповнолітнього, виявити фактори та умови, що каталізують цей процес, та соціально обґрунтовані заходи, які необхідно розробити та вжити для віктимологічної профілактики залучення неповнолітніх до протиправної діяльності. Розглядаючи наслідки сімейно-побутового насильства щодо неповнолітніх, автори з'ясували, що вони негативно впливають на здоров'я, зокрема на функціонування мозку, нервової системи, шлунково-кишкового тракту та сечостатевої системи, імунні та ендокринні функції. Схильність до насильства у дитячому віці тісно пов'язана з подальшою ризикованою поведінкою, зловживанням алкоголем та наркотиками, курінням. Неповнолітні жертви насильства також схильні до депресії, тривоги, посттравматичних стресових розладів і суїцидальної поведінки.

Для суспільства сімейно-побутове насильство проявляється у втратах людських життів внаслідок убивств і самогубств неповнолітніх, а також появі осіб із порушенням психічного й фізичного здоров'я, низьким соціальним статусом і девіантною поведінкою. Слід наголосити, що дитина може бути як прямою, так і непрямою жертвою (свідком) насильства і при цьому стикатися із негативними наслідками, що впливають на емоцій-

ний і когнітивний добробут особистості на кожному етапі розвитку.

**Ключові слова:** неповнолітній, кримінальне правопорушення, механізм злочинної поведінки, жертва, віктимізація, профілактика, віктимогенні фактори.

**Berdnik I.V., Berebenets K.A. Juvenile victimization's features and ways of it's prevention.**

The article is devoted to the peculiarities of the victimhood of minors in the mechanism of criminal behavior.

The aim of the article is to study the main features of victimhood of minors and identify ways to prevent it. The authors propose their own classification of sources of increased victimhood of minors. Particular attention is paid to the identification of determinants that contribute to the victimization of minors. Analysis of juvenile victimhood and its components allowed the authors to reveal the characteristics of the juvenile's personality, identify factors and conditions that catalyze this process, and socially justified measures to be developed and taken for victimological prevention of juvenile involvement in illegal activities. Examining the consequences of domestic violence against minors, the authors noted that they are closely related to many adverse health effects that affect the functioning of the brain and nervous system, gastrointestinal tract and urogenital system, immune and endocrine functions. The propensity for violence in childhood is also closely linked to further risky behaviors, such as alcohol and drug abuse and smoking. Juvenile victims of violence are also at increased risk of depression, anxiety, post-traumatic stress disorder, and suicidal behavior.

For society, domestic violence is manifested in the loss of human lives as a result of murders and suicides of minors, as well as the emergence of persons with mental and physical disabilities, low social status and deviant behavior. It should also

be emphasized that a child can be both a direct and indirect victim (witness of violence) and at the same time face serious negative consequences that affect the emotional and cognitive well-being of the individual at each stage of development.

**Key words:** juvenile, criminal offense, mechanism of criminal behavior, victim, victimization, prevention, victimogenic factors.

**Постановка проблеми.** Криза державних і громадських інститутів соціалізації особистості є прямою передумовою віктимізації особистості та соціальних статусів на всіх рівнях структурної організації суспільства. Особливе значення тут має інститут сім'ї, оскільки саме деформація механізму соціалізації особистості у сім'ї чи освітній установі є одним із найбільш потужних віктимізуючих факторів. Неповнолітні належать до найменш захищених соціальних груп, до яких державні структури та громадські організації традиційно приділяють підвищену увагу. Вразливе становище дітей та необхідність запобігання протиправним діям щодо них визначені в основоположних міжнародних і національних законодавчих актах. Дитинство – важливий етап життя людини. В Україні діють принципи пріоритетності підготовки дітей до повноцінного життя в суспільстві, розвитку у них суспільно значущої та творчої активності, виховання високих моральних якостей і патріотизму, а також принцип, згідно з яким першочергова увага має приділятися забезпеченню інтересів дитини, реалізації її можливостей у сприятливих умовах, у середовищі сім'ї чи піклувальників, які забезпечують їхнє благополуччя.

**Опрацювання** цієї проблематики мало місце у працях Л.В. Вавілової, В.В. Вандишева, Т.В. Варчук, М.М. Гернет, Б.М. Головкина, О.М. Джузи, Є.Ю. Мощицької, В.І. Полубінського, Д.В. Рівмана, В.Я. Рибальської, А.Л. Сітковського, В.О. Тулякова, В.С. Мінської, В.С. Устінова, Л.В. Франка та інших.

У своїх роботах вони наголошували на підвищеній віктимності неповнолітніх. Дослідження, проведені наприкінці 80-х років минулого століття, довели, що питома вага неповнолітніх потерпілих (31,3%) перевищує питому вагу неповнолітніх, які вчиняли кримінальні правопорушення (23,7%) [1, с. 175].

**Метою статті** є дослідження особливостей віктимності неповнолітніх та визначення шляхів запобігання їй.

**Виклад основного матеріалу.** Перша взаємодія дитини із зовнішнім світом, як правило, відбувається у домашній сімейній обстановці. Проте будинок є не тільки сприятливим місцем для розвитку, а й місцем, де дитина може вперше зазнати насильства. Примітним є те, що це негативне явище проявляється як у соціально неблагополуч-

них, так і матеріально забезпечених сім'ях, члени яких мають високий соціальний статус. Особливо проблемним є неповнолітній вік, для якого характерні незавершеність морального формування, відставання психічного розвитку від фізичного.. Довірливість, легка навіюваність, наївність, цікавість, фізична слабкість дитини підвищують її вразливість.

Говорячи про вразливість, Л.В. Франк, В.П. Коновалов, В.Я. Рибальська, Л.В. Ільїна застосовують поняття віктимності та визначають її як «реалізовану злочинним актом та потенційну «схильність», вразливість чи здатність стати за певних обставин жертвою злочину» [2, с. 67].

В.О. Туляков конкретизує поняття віктимності як суб'єктивної підвищеної схильності бути жертвою злочину та вразливості як об'єктивної підвищеної можливості стати жертвою злочину [3, с. 25].

Віктимність включає комплекс стабільних типових властивостей особистості, що підвищують можливість (шанс) у певних життєвих ситуаціях завдавати шкоди від злочинної агресії. Вона залежить від суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Структура особистості, співвідношення основних її сфер, що формуються у конкретній діяльності та проявляються в ній, дають можливість класифікувати джерела підвищеної віктимності неповнолітніх суб'єктивного характеру: біофізичні якості (стать, вік, національна приналежність, фізичний стан, генетичні схильності); фізіологічні особливості (особливості функціонування систем та органів організму); психологічні характеристики: потребнісно-мотиваційна сфера (мотиви, потреби, інтереси, домагання, очікування), моральні якості (рівень культурного розвитку, ціннісні орієнтації, погляди, установки, норми, переконання), емоційно-вольова сфера; відхилення, патології у психіці (депресивність, іпохондрія, статеві аномалії, страх та занепокоєння).

Аналізуючи психофізіологічні характеристики неповнолітнього віку, ми доходимо висновку, що причиною підвищеної конфліктності з батьками та педагогами, емоційної напруженості, запальності, нестриманості, низького рівня самоконтролю та самокритичності є особливості нервової системи, що мають генетичну основу. Для дітей характерна слабкість нервової системи, яка обумовлює надчутливе сприйняття дійсності, вразливість, легкість переходу до збудження та імпульсивності (швидкість реакції, з якої емоції стають спонукальною силою вчинків, без попереднього обмірковування та осмислення), емоційність та інтенсивність переживань [4, с. 76].

Головним біологічним процесом формування особистості є статеве дозрівання – період, коли відбувається гормональна перебудова організму, посилюються біологічні та психологічні протиріччя.

Особливості фізіології є основою психіки та поведінки підлітка. При незавершеності інтелектуального розвитку, недостатності знань, несформованості поглядів та відсутності соціального досвіду життєві цілі зміщуються у бік психологічного комфорту, миттєвих насолод. Неповнолітні, чітко не усвідомлюючи, чого хочуть, не ставлячи перед собою життєвих і моральних цілей, демонструють самостійність і завзятість. А загальна меркантилізація життя, пропаганда швидкого та легкого збагачення не лише формують мотиви споживання, а посилюють віктимізацію підлітків. Однак варто враховувати, що на потребнісно-мотиваційну сферу особистості неповнолітніх суттєво впливають традиції народу, рівень культури та ціннісні орієнтації суспільства [5, с. 89].

Емоційно-вольова сфера відрізняється ослабленням почуття сорому, байдужим ставленням до переживань інших, нестримністю, грубістю, брехливістю, неможливістю мислити критично, завищеною самооцінкою, зниженням почуття контролю та усвідомленості своєї поведінки, підвищеною уразливістю. Ці та інші прояви порушень міжособистісних контактів, занурення у власні переживання, відірваність від соціальної дійсності ще не мають стійкого характеру й більшою мірою залежать від психофізіологічних особливостей віку.

Погоджуємось із твердженням І.С. Кона, який зазначав, що пубертатний період, коли підвищена чутливість і збудливість організму, посилює сприйнятливості до дії різних зовнішніх факторів та знижує його опірність до них [6, с. 43]. Така залежність від зовнішніх впливів та ситуацій призводить до керованості віктимністю та дає змогу розраховувати ефективність заходів профілактики.

Продукують віктимізацію об'єктивні економічні, культурні, політичні, правові показники соціальної системи. Негативні процеси у всіх сферах життєдіяльності: виробництві, політиці, науці, культурі, духовно-моральній сфері породжують чи зумовлюють процеси дестабілізації у суспільстві. Вони впливають на психологію, знижують рівень культури і моральності, не тільки створюючи умови для проявів негативних якостей особистості, які можуть перерости у злочинну поведінку, а й сприяючи її віктимізації. О.М. Джужа визначає віктимізацію як процес перетворення особи чи групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу [7, с. 4]. Небезпека її полягає у недосягненні суспільно корисного блага через психічні травми, дезадаптацію та десоціалізацію жертв злочину.

Таким чином, у несприятливих умовах соціальної дійсності каталізуються внутрішні суб'єктивні ознаки неповнолітнього віку та приймають чіткі межі ознаки віктимності. Саме тому дитяче життя сприймається як стан постійного стресу, а

соціальний статус дитинства потребує особливого захисту.

Об'єктивна схильність стати жертвою криміногенного впливу залежить від

існування та розвитку суспільних процесів. Швидкість темпів сучасного життя, трансформація соціально-економічних відносин країни впливають на соціально небезпечні умови існування дітей та визначають віктимогенний потенціал. До таких факторів можна з упевненістю віднести алкоголізацію та наркотизацію [8, с. 95], згубний вплив ЗМІ та мережі «Інтернет», негативні зміни в соціокультурних процесах, комерціалізацію життя [9, с. 15], сирітство при живих батьках. Існування детермінантів масової віктимності знижує почуття захищеності та безпеки та може призвести до «уявності» зазіхання [10, с. 87]. Стан вразливості (об'єктивний аспект віктимності) може суттєво впливати на внутрішній світ особистості, формувати особистісні компоненти чи підвищувати їх роль і значення у процесі віктимізації підлітка.

Безпосереднє соціальне оточення – сім'я – основний фактор соціалізації. На жаль, саме в ній формуються всі віктимогенні фактори (позашлюбне народження, розлучення батьків, жорстокість, депривація). Протягом останніх років в Україні зберігається стійка тенденція до дезорганізації інституту сім'ї, девальвації суспільних і моральних підвалин та цінностей.

Сім'я як найважливішому інституту профілактики віктимної поведінки неповнолітніх належить важлива роль. У сучасному світі неповнолітні повинні самостійно вирішувати різні проблеми: взаємовідносин із ровесниками, батьками, вчителями, іншими дорослими, подолання втрати близьких людей, вибору професії, впливу інформаційного поля, насиченого світовими стражданнями, хворобами, небезпекою споживання різних товарів, смертю незнайомих людей тощо.

Вся обстановка сімейного життя (поведінка і вчинки батьків) повинна не тільки підтримувати всі починання дитини, а й навчати обирати правильний варіант своєї поведінки.

Для цього необхідно навчити батьків «бути батьками»: не просто забезпечувати матеріальні, часто завищені потреби сім'ї (не дітей, а саме старших її членів), не самостверджуватись за рахунок найбільш уразливих членів сім'ї, не наглядати за ними, а встановлювати теплі емоційні відносини, проводити спільно вільний час, розвиваючи дитину і фізично, і духовно, не перекладаючи виховну функцію на освітні організації.

Для відкинутих батьками підлітків школа стає місцем соціалізації, де вони вчаться долати негативні погляди та прояви.

На жаль, грубість, байдужість до проблем дітей, конфліктність, несправедливість педагогів безпосередньо впливають на впевненість дитини у своїх силах. Погані оцінки, у свою чергу, ви-

кликають роздратування, гнів батьків, психічне чи фізичне насильство. У такій ситуації освіта як висока соціальна цінність, як ціннісна орієнтація чи стимул для саморозвитку втрачає у дитини свою вагу. А переставши вірити у свої можливості, вона прагне самоствердження серед таких же порушників дисципліни та неуспішних однолітків, що каталізує підвищену віктимність. За усіх труднощів та недоліків виховної діяльності школа була і залишається для більшості неповнолітніх найбільш сприятливим середовищем, яке формує їх позитивні якості. Більше того, вона впливає на батьків, пояснюючи необхідність щирої довіри до розуму неповнолітнього, готовності допомогти словом і ділом, справедливої вимогливості дорослого, яку дитина має сприймати як природну та належну.

Освіта формує основні якості та властивості особистості, сприяє ранньому етапу соціалізації, визначає ставлення до певної поведінки у ньому протягом усього життя. Вона дає змогу попереджати та долати виникнення та розвиток негативних ідеологічних поглядів, моральних якостей і рис особистості, що формує ставлення нетерпимості до всіх антигромадських вчинків [11, с. 65].

Ідеологічна, моральна та економічна кризи, накладені на психологічні особливості віку, роблять нецікавими або недоступними значну кількість культурно-освітніх і розважальних установ (театри, концертні зали, виставки, музеї, цирки). Розпад традиційної державної та суспільної систем організації соціально корисної зайнятості та дозвілля неповнолітніх, соціального контролю за їх поведінкою при ігноруванні дитини батьками та школою призводить до того, що серед основних «вихователів» звичаїв, смаків і моделей поведінки виявляються ЗМІ. Телебачення, відео та радіо розцінюються як засоби заповнення вільного часу, а не як джерело культурно-значущої інформації.

Таким чином, для формування віктимності підлітковий період є найуразливішим. Об'єктивно можна стверджувати, що віктимність як властивість особистості може бути зведена до мінімального ступеня небезпеки при нейтралізації чи блокуванні негативних чинників. Причому з найбільшою ефективністю та легкістю нею можна керувати у той самий період. Водночас тривалість впливу віктимогенних факторів робить віктимність неперекорною.

Слід погодитися із думкою В.С. Соловйова, який зазначає, що віктимологічна профілактика забезпечує захищеність громадян від реалізації властивих їм віктимних властивостей та якостей, створює сприятливі умови, що дають можливість виявляти, усувати або нейтралізувати фактори та ситуації, що сприяють скоєнню злочинів щодо конкретних осіб, виявляти групи ризику чи осіб

із підвищеним ступенем віктимності, впливати на них із метою відновлення чи активізації їх захисних властивостей, а також розробляти або вдосконалювати вже існуючі спеціальні засоби захисту громадян від злочинів та наступної віктимізації [12, с. 113].

Одним із головних завдань віктимологічної профілактики є недопущення самої можливості віктимізації та різних варіантів її розвитку. Результативність віктимологічних аспектів запобіжного впливу неможлива без урахування особливостей процесів у різних сферах та на різних рівнях соціальної системи, а також особистісних властивостей та якостей самих потенційних потерпілих.

Закріплюючи завдання з виявлення та припинення випадків залучення неповнолітніх до скоєння злочинів та антигромадських дій, запобігання бездоглядності, безпритульності, правопорушень та антигромадських дій неповнолітніх, законодавець робить спробу нейтралізувати вплив віктимогенних факторів. А завдання щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів, а також соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх, які перебувають у соціально небезпечному становищі, визначають спрямованість віктимологічної профілактики.

Послабити віктимогенні особисті якості можна, застосовуючи заходи допомоги та переконання. Перші ефективні за впливу біофізичних, фізіологічних і психологічних чинників. Це медична та правова допомога, психологічна (емоційна) підтримка.

Медична допомога полягає у цілодобовому прийомі неповнолітніх, які перебувають у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, наданні їм медичної допомоги та лікуванні осіб, які вживають спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні або одурманюючі речовини, а також виявленні та постановці на облік осіб із психічними відхиленнями, що виявляють агресивність та жорстокість. Медичні установи, поширюючи санітарно-гігієнічні знання серед неповнолітніх, проводячи пропаганду здорового способу життя, надаючи консультативну допомогу всім суб'єктам віктимологічної профілактики, а також спеціалізовану діагностичну та лікувально-виховну допомогу неповнолітнім, які мають відхилення у поведінці, нейтралізують віктимогенні фактори.

Педагоги-психологи органів та закладів освіти покликані здійснювати психолого-педагогічну підготовку учнів, батьків, педагогічного колективу, що включає консультативні, діагностичні та корекційні напрями. На жаль, через відсутність належного фінансування та кадрового забезпечення зазначені особи не завжди можуть у повному обсязі виконувати покладені на них завдання.

Одним із головних проявів заходів допомоги при профілактиці є допомога підліткам в усвідомленні труднощів, з якими вони повинні вміти справлятися законними, правомірними діями, що вкотре свідчить про пріоритет виховних методів впливу над виправними. Заходи переконання здатні вплинути на духовні та морально-правові орієнтири. Необхідно пропагувати принцип «бути, а не мати».

У зв'язку з цим важливим аспектом може стати самопрофілактика, яка заснована на самовихованні, самонавчанні, самосвідомості та самооцінці особистості. Це виховання почуття обов'язку, самоспостереження, самоконтролю над волею та почуттями, самоаналізу, самокритики та переконаності у їх необхідності. Дуже важливо постійно підтримувати позитивні судження та добрі вчинки, вселяти віру у свої сили, у можливість сприятливих життєвих перспектив (нівелюючи на підсвідомому рівні віктимність) [13, с. 26].

Але самовиховання та самонавчання неповнолітніх, обрання правильної лінії поведінки в екстремальних умовах можливі за умови розумної організації самого процесу навчання. Так, органи соціального захисту населення та інші установи, організуючи дозвілля підлітків, розвивають спостережливість та пізнавальні якості, їх творчі здібності у гуртках, клубах за інтересами, навчають контролювати себе, ставити життєві цілі та досягати їх, збагачувати своє дозвілля, тим самим позитивно себе орієнтуючи.

Залежно від поведінки неповнолітнього (негативної, провокуючої, необачної, легковажної, правомірної, але з переоцінкою своїх можливостей) можливі різні варіанти застосування запобіжних заходів. Слід спиратися на виховання поваги до закону та норм моралі; залучення до суспільно-корисних занять, відволікання від розпивання спиртного, «тусовок»; спробувати нейтралізувати негативні якості особистості, використовуючи не тільки ті, що творять, а й які гальмують прояви обурення, іронії, попередження, засудження, докору, порушення тривоги про можливість покарання та інших [14, с. 54]. Корекція негативних звичок та якостей формує основу для виховання та розвитку позитивних соціально-корисних моральних і правових властивостей особистості.

Однією із форм зниження індивідуальної віктимності може стати установка на особисту безпеку та виживання (мотивація самозахисту, неприпустимість зазіхання); соціально-психологічний тренінг, спрямований на зниження сором'язливості, навіюваності, особистісної нестійкості та розвиток комунікативної компетентності; оволодіння психотехнічними прийомами регулювання емоційних станів та зняття страху у небезпечній ситуації.

**Висновки.** Аналіз віктимності неповнолітніх та її складових дає можливість розкрити характерні особливості особистості неповнолітнього, які роблять його більш уразливим, виявити фактори та умови, що каталізують цей процес, та соціально обґрунтовані заходи, які необхідно розробити та вжити щодо віктимологічної профілактики залучення неповнолітніх до протиправної діяльності. Аналізуючи наслідки сімейно-побутового насильства щодо неповнолітніх, слід зазначити, що вони тісно пов'язані з багатьма несприятливими наслідками для здоров'я, що впливають на функціонування мозку та нервової системи, шлунково-кишкового тракту та сечостатевої системи, імунні та ендокринні функції. Схильність до насильства у дитячому віці тісно пов'язана із подальшою ризикованою поведінкою, такою як зловживання алкоголем та наркотиками, курінням. Неповнолітні жертви насильства також зазнають підвищеного ризику депресії, тривоги, посттравматичних стресових розладів та суїцидальної поведінки.

Для суспільства сімейно-побутове насильство виявляється у втратах як людських життів внаслідок вбивств і самогубств неповнолітніх, так і появи осіб із порушенням психічного і фізичного здоров'я, низьким соціальним статусом і девіантною поведінкою. Варто наголосити, що дитина може бути як прямою, так і непрямою жертвою (свідком) насильства і при цьому стикатися із суттєвими негативними наслідками, що впливають на емоційний і когнітивний добробут особистості на кожному етапі розвитку.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Красносельська Л.С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні. Харків: Право, 2016. С. 175–177.
2. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 240 с.
3. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 38 с.
4. Коновалов В.П. Виктимность и ее профилактика. *Виктимологические проблемы борьбы с преступностью*. Иркутск: Иркут. ун-т, 1982. 170 с.
5. Рыбальская В.Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних. Иркутск: Иркут. ун-т, 1994. 136 с.
6. Кон И.С. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 254 с.
7. Джужа О.М. Місце віктимологічного вчення у кримінологічній науці. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2(2). С. 3–10.

8. Щеголева А.Н. Виктимологические аспекты ранней профилактики преступности несовершеннолетних / под науч. ред. В.А. Лелекова. Воронеж, 2009. 140 с.
9. Сафиуллин Н.Х. Криминологический анализ виктимного поведения несовершеннолетних. Казань, 2001. 111 с.
10. Новикова Е.П. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений несовершеннолетних, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов. Воронеж: ВИ МВД России, 2008. 134 с.
11. Польшиков А.В. Предупреждение преступлений, связанных с изготовлением и оборотом порнографических изображений несовершеннолетних в сети Интернет. Воронеж: Наука-Юнипресс, 2010. 187 с.
12. Соловьев В.С. Отношение пользователей социальных сетей к проблеме коммерческих сексуальных услуг. *Социологические исследования*. 2012. № 9. С. 113–115.
13. Соловьев В.С. Предупреждение влияния средств массовой коммуникации на вовлечение несовершеннолетних в сферу оказания коммерческих сексуальных услуг. *Научная перспектива*. 2012. № 4. С. 26–27.
14. Туляков В.А. Виктимология. Одесса, 2000. 189 с.